

<https://doi.org/10.33190/0027-2833-333-2023-6-005>

КОНТРАСТИВНА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ

[Рец. на: Kononenko I. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2023. 734 s.]

Конфронтативні дослідження споріднених мов відкривають перспективи у вивченні таких проблем, як джерела походження, структурно-семантична будова кожної мови, створення спільного фонду, мовні контакти тощо. З'являються передумови опрацювання когнітивних, мовно-естетичних кодів, забезпечення стійкості, умотивованості слововжитку, фразеологізації. Ґрунтовний аналіз паралельних польських та українських стійких зворотів містить фундаментальний «Великий польсько-український фразеологічний словник з реєстром» Ірини Кононенко, докторки філологічних наук, професорки кафедри україністики Варшавського університету.

Словник складається з двох частин: перша — власне словник, який містить понад п'ять тисяч реєстрових польських фразеологізмів з їхнім тлумаченням та українськими фразеологічними відповідниками, друга — реєстр словника, що репрезентує стійкі звороти переважно активного слововжитку, однак передбачає фіксацію і тих фразеологізмів, які зафіксовані в словниках, корпусах польської та української мов, художньому мовленні, масмедіа, інтернет-сфері останнього десятиріччя. Наукова цінність словника зростає завдяки тому, що паралельно репрезентовані фразеологізми двох мов надають дослідникам матеріал для подальшого їх опрацювання в теоретико-методологічному вимірі, із зіставленням подібностей і розбіжностей у їхніх значеннях, відмінностей мотивації переносно-образного вживання окремих компонентів, додаткових смислових і стилістичних конотацій.

Вибір авторкою паралельних польських і українських фразеологізмів передбачає, що їхня мотивація, тлумачення, стилістична маркованість можуть мати істотні відмінності, які висвітлено в коментарях до словника. Звичайно, І. Кононенко розраховувала тут і на подальшу участь в їх опрацюванні інших дослідників, а призначення словника — бути джерелом нових пошуків, що підвищує його ціннісні характеристики. Можливості використання словника для надання нового імпульсу у вивчення фразеології як польськими, так і українськими дослідниками піднімають його значущість на новий щабель.

Словник дає змогу створити картину національно-специфічного, традиційного для кожного етносу слововжитку, адже фразеологічний запас мови не лише охоплює значний масив мовного життя, а й стає виміром численних контекстів, складником процесів метафоризації, образотворення, символізації мовлення, досягнення загального ефекту мовно-естетичної цінності тексту.

Аналіз багатьох паралельних польських і українських фразеологізмів, наведених у словнику, засвідчує можливості досягнення мотиваційної бази, прикметною стає кваліфікація їхнього стилістичного призначення,

Цитування: Щербій Н. Контрастивна польсько-українська фразеологія в лексикографічному аспекті [Рец. на: Kononenko I. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem]. Мовознавство. 2023. № 6. С. 71–76. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-333-2023-6-005>

Citation: Shcherbii N. (2023). Kontrastywnapolsko-ukrainska frazeologia v leksykohrafichnomu aspekti [Contrastive Polish-Ukrainian phraseology from a lexicographical perspective]. [Review of the book: I. Kononenko. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem]. Mowoznavstvo, (6), 71–76. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-333-2023-6-005>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

шляхів досягнення мовно-естетичного ефекту. Водночас еквівалентний зворот зазвичай продовжує зберігати свій національно-мовний колорит і в переносних вимірах. Якщо, скажімо, зіставити фразеологізми двох мов *dostać w kość (tylek) — dīstati prouchana*, то, попри виразні специфічно-національні компоненти (*kość — прouchан*), вони зберігають неоднотипну оцінність (український приклад засвідчує вищу негатию). Близькі формальні ознаки мають фразеологізми *na łapi-sapi — зробити тям-ляп*, однак українські вигуківі слова *тям-ляп* за звучанням різкіші, в оцінному сенсі виразніші.

Характерною особливістю словника є фіксація доволі широкої варіативності фразеологізмів, причому додаткові можливості вибору може надавати кожний з паралельних зворотів, більш відповідний для конкретного контексту. Частина пропозицій авторки щодо еквівалентності зворотів може бути сприйнята з різним ступенем адекватності, однак запропонований підхід є корисним, оскільки дає змогу самостійно доповнювати, поточнювати паралелі, розширювати межі зближення зворотів, отже, здійснювати образотворчу діяльність. Порівняймо, скажімо, приклади до польського реєстрового слова *wariat: jechać jak wariat — їхати як божевільний, robić coś na wariata — робити щось на галай-балай, robić z siebie wariata — дурня з себе гнути (робити, корчити)* (польське просторіччя постає як традиційне національне на тлі штучних за складом компонентів українських відповідників).

Привертають увагу паралельні фразеологізми з прозорою, але відмінною мотиваційною базою, які відтворюють істотні конотативні супроводи, що, з одного боку, віддаляють паралельні звороти один від одного, з другого, — мають у результаті вияви дефразеологізації. Частина таких зворотів в одній мові може зберігати ознаки стійкості структури, в іншій — замінюватися вільним сполученням, зберігаючи, однак, близькі одне до одного значення.

Скажімо, у польському звороті прозора мотивація може наближати його зміст до вільного словосполучення, хоч змінити порядок компонентів у ньому неможливо навіть з ритмомелодійних позицій: *mydło i powidło — трохи того, трохи цього, усього потроху*; зіставлення зворотів дає змогу в польському варіанті зафіксувати іронічну маркованість, в українському — розмовно-побутову тональність. Паралельні звороти *wyłożyć kawę na ławę — різати правду в очі* в польському варіанті відбивають звичаєві традиції поляків, в українському — мають відтінок просторіччя.

Прикметно, що національно-мовна специфіка багатьох українських фразеологізмів, яку відтворюють реєстрові польські звороти, виявляє у словнику свою стилістичну маркованість саме в зіставленні з польським відповідником. Згідно зі словником, до уваги слід брати побутові особливості, традиційну обрядовість, умови проживання й праці тощо. Звернімося до такого прикладу: польський стійкий зворот *cicho jak w kościele* відображає традиційні для польської спільноти умови відправи релігійних обрядів. Для українського селянина поняття тиші втілено в ситуації здійснення сільських робіт: *тихо хоч мак сій*. Культурно маркованою фразеологічною парою є також *ktoś jest w czepku urodzonym, urodzić się w czepku* та український відповідник *народитися в сорочці*, що передають значення 'везуча людина, якій пощастило уникнути загибелі чи великої біди'. В українській культурі «сорочка» — це застаріла назва плодівих оболонок, що не розірвалися під час пологів. І справді, малюк, якому вдавалося вижити в подібній ситуації, з повним правом міг вважатися «щасливчиком», а в польській мові це саме поняття позначається словом *czerek*, що є добре вкоріненим у польській традиції, бо пов'язане також зі старим весільним звичаєм *oszerpinu*, тобто означає перехід зі стану дівчини до статусу заміжньої жінки (в українській культурі цей звичай пов'язаний із зав'язуванням хустки).

Розмовний колорит стійких зворотів з допустовим сполучником загалом становить одну з типізованих структурних ознак обох мов, і це зрозуміло, адже такий зв'язок дає змогу зіставити різні мовленнєві ситуації; пор. *choćby (żeby)*

się waliło (palilo) — хоч би світ валився (палився). Експресія подібних зворотів досягається створенням образу чогось понаднормативного, що суперечить існуючому стану справ; у таких випадках можна твердити про спільність мовомисленневих виявів, однак в іншому прикладі (*koń by się uśmiał* — курям на сміх) фіксуємо допустовість тільки в польському відповіднику.

У мотиваційне підґрунтя польського й українського фразеологізмів, як свідчить словник, може бути покладено подібну мовленнєву ситуацію, однак реалізація такого задуму може варіюватися; виникає можливість трактувати функціонування паралельних зворотів як показник спільного фразеологічного фонду. Наприклад, у польському середовищі, як відомо, уживання грибів є невід'ємною частиною побуту; для української ж спільноти, принаймні тієї частини, що живе в степовій зоні, уживання в їжу грибів не особливо поширене; отже, природним є паралелізм фразеологізмів із залученням компонента *grzyb* у польській мові й іншої назви цього їстівного продукту — в українській. Для називання перебільшення в якихось діях поляки застосовують фразеологізм *dwa grzyby w barszcz*, українці подібну ситуацію передають через фразеологізм, в основі мотивації якого лежить згадка про релігійне свято, — *передати куті меду*.

Образна основа фразеологізмів відображає характерологічні риси народного світобачення, уявлення етносу про світ, культурну та історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності, що передається чи не найкраще через фразеологізми з компонентом-зоонімом, які наділені специфічною символікою для кожного народу, а відтак і фіксують відмінності у фразеологічних картинах, як наприклад: *plakać jak bóbr* — обмиватися слізьми; *palnąć (strzelić) byka* — дати маху; *z byka spaść* — з дуба впасти; *pędzić jak chart* — летіти як стріла (вітер); *znać się jak łyse konie* — знати когось як облупленого; *można z kimś konie kraść* — у вогонь і (у) воду; *odwracać kota ogonem* — перевертати з ніг на голову; *nosić się jak kura z jajem* — носитися як дурень з писаною торбою; *gruba ryba* — велике цабе; *narozrabiać jak pijanę zajęc* — наламати дров; *snać jak zajęc (pod międzą)* — дрімати, хоча тут можна було б додати ще схожий розмовний фразеологізм як *заєць під куцем*, — усі ці пари свідчать про значну поширеність тваринних образів у польській фразеологічній картині, натомість в українській спостерігаємо відповідник рослинного світу чи явища природи. Однак в інших прикладах фіксуємо пари з відмінними відповідниками зоонімів у кожній з мов, як наприклад: *można zjeść konia z kopytami* — мати вовчий апетит або готовий бика з'їсти; *znać się na czymś jak kura na pieprzu* — розбиратися в чомусь як свиня на перці; *robak kogoś gryzie* — на душі наче миші (кішки) шкребуть; *łowić rybę przed niewodem* — ділити шкуру невбитого ведмедя; *zdrowy jak ryba* — здоровий як бик (кінь, віл). Варто було б до цього ряду додати ще колоритні фразеологічні пари *kiedy świnie będą latać* — коли рак на горі свисне, де український відповідник відображає національний колорит рака, а польський слідом за англійським — свиню, а також *kiedy wlażesz między wrony*, *musisz krakać, jak i one* — з вовками жити, по-вовчому вити або ж з ким поведешся, від того й наберешися, які засвідчують своєрідну національну маркованість у власних лінгвокультурах.

Прикметно, що в образному ареалі польських і українських фразеологізмів, як засвідчує рецензований словник, нерідко виступають одні й ті самі складові компоненти зниженої стилістичної маркованості, передусім з виявом просторіччя як елемента розмовної стихії фразеологічної системи мови в цілому. Пор., напр.: *pepek świata* — нун землі, *zapatrzeć się w własny pepek* — вважати себе нупом землі. Розмовний слововжиток може відбивати спільний мотиваційний чинник створення фразеологізмів двох споріднених мов: *nie mieć całych portek* — залишитися без штанив. Просторічне знижене слововживання може представляти фразеологізм однієї мови, залишаючись у паралельному звороті іншої у межах літературної норми: *trzymać się jak pijanę płotu* — стояти на своєму.

Серед тематично окреслених груп фразеологізмів своє місце у словнику посилили звороти, що містять образливі побажання. У кількісному вимірі й засобах представлення ця група становить доволі строкату систему позначень, однак зберігає виразні оцінні конотації негатиї, засудження. У таких фразеологізмів помітні ознаки просторічного вживання, часом вульгаризації; пор.: *ażeby kogoś, coś (nagła) krew zalała* — *хай (нехай) йому грець, хай (нехай) би його (її) грець узяв (забрав)*; можна було б додати *чорти б його взяли, щоб він провалився, пропасниця б його взяла* і под.

Як засвідчує словник І. Кононенко, просторічне нашарування паралельних фразеологізмів обох мов стає помітнішим, коли мовець свідомо знижує тональність висловів, маючи на увазі, що «високий» стиль викладу був би за таких умов неприпустимим. Ідеться, зокрема, про ситуації, які викликають неоднозначні емоційні реакції. Скажімо, в обох мовах наявна низка фразеологізмів спільного фонду на позначення загибелі, смерті; кількість таких висловів може збільшуватися залежно від контекстних умов, ситуації мовлення, вияву ставлення до померлого тощо, пор.: *kopnąć (stuknąć uderzyć wałnąć) w kalendarz* — *дати дуба, віддати кінці, зіграти в ящик* (ряд можна було б продовжити).

Яскравою мовностилістичною ознакою метафоризованого викладу постають фразеологізми, представлені як порівняльні звороти зі сполучниками *jak / як* та ін., принаймні в межах однієї з мов, напр.: *być z czymś za pan brat* — *знати щось як свої п'ять пальців* і под. Низки таких зворотів засвідчують, що образно-метафоричний зміст багатьох паралельних фразеологізмів є спільним для обох мов попри наявність різного значеннєвого наповнення компонентів. Спільний фонд польських і українських фразеологізмів, як це підтверджує словник, є доволі потужним і може бути пояснений однаковою джерельною базою, міжетнічними контактами, запозиченнями тощо; пор., скажімо, *krzywić się jak środa na piątek* — *кривиться як середа на п'ятницю*, *ledwo się trzymać na nogach* — *ледве (ледь) триматися на ногах* і под.

Словник відкриває можливості фіксації досить поширених серій стійких зворотів двох мов з опертям у кожній з них на один і той самий стрижневий компонент. Лексико-семантичний склад компонентів поза стрижневим словом може змінюватися, однак наявність стійкого показника засвідчує, що в підґрунтя створення цих фразеологічних паралелей закладено одну й ту саму психолінгвістичну мотивацію. Одним з прикладів спільного фонду великої групи фразеологізмів є звороти зі стрижневим компонентом *oko / око*; адже участь цього органа в життєдіяльності людини настільки важлива, що включення номінації як образного складника у створення численних стійких зворотів, нерідко з виразним метафоричним смислом, в умовах символізації назви забезпечує спільні засади структуралізації фразеологічних утворень.

Частина паралельних стійких зворотів з компонентами *oko / око*, за даними словника, є перекладом з однієї мови на іншу, причому встановити першоджерело одного з еквівалентів неможливо, тому вони є складниками спільного фонду. Наприклад: *na oko / на око, na oczach / на очах, leżć komuś w oczu / лізти комусь на очі, przecierać oczy / протирати очі* тощо. Такі спільні за структурою звороти репрезентують своє образно-символічне походження, здатність до метафоризації: *ginąć w oczach* — *гаснути на очах, iść (zejść) z oczu* — *іти з очей* і под. Водночас, залишаючись у межах когнітивно та концептно спільно зорієнтованої фразеологічної одиниці, такі паралелі можуть виявляти специфічні риси через зміну одного чи кількох компонентів (зі збереженням спільного значення): *przymknąć na coś oko (oczy) / заплющити на щось око (очі)* і т.д.

Істотні відмінності в складі паралельних фразеологізмів з компонентом *oko / око* зазвичай викликані не змінами мотиваційної бази, а зверненням до тих складників цих одиниць, які відповідають семантичній специфіці кожної мови: *puszczać do kogoś oko (oczko)* — *пускати бісики, грати очима* і под.

Знайомлячись зі словником, ураховуємо, що функціонування фразеологічних зворотів зазвичай прив'язане до конкретних ситуативних умов. Скажімо, у народнопопулярному середовищі стійкі звороти супроводжують розмовне мовлення, відтак уже сама мовленнєва ситуація корегує їх мовностилістичну тональність, додаючи конотації, викликані більш або менш широким контекстом.

Словник містить цінний реєстр формування таких ситуацій, що полегшує вибір чи пошук аналізованого фразеологічного словосполучення. За даними рецензованої праці можна прогнозувати, до якої сфери вживання тяжіє та чи та польська або українська одиниця; коли і за яких умов можливі зрушення в контекстному середовищі стійкого звороту. Зазначене вживання фразеологізмів зумовлює потребу їхнього введення в контексти поза словником, у тому числі з урахуванням того чи іншого ступеня фразеологізованості. Це сприяє уточненню значення стійкого звороту, однак не змінює його ядерного значення. Словник у цьому сенсі корисний як відтворення типізованих мовленнєвих ситуацій, що визначає перспективи встановлення обширу ситуативних умов уживання фразеологічних одиниць.

Рецензована праця відкриває перед дослідниками, всіма, хто цікавиться зіставно-порівняльною фразеологією, поле формування ситуативних контекстів із введенням запропонованих паралелей. Надаючи фактичний матеріал таких реалізацій, словник позначає шляхи виконання різного типу творчих завдань, скажімо, з боку студентів, шкільної молоді, а подібні презентації дають змогу виявити додаткові семантичні й мовностилістичні конотації. Словник стає дієвим знаряддям подальшого освоєння великого масиву паралельних стійких зворотів польської та української мов.

Поява перекладного польсько-українського фразеологічного словника, безперечно, сприятиме зіставно-порівняльному вивченню стійких зворотів двох мов, тим більше що лексикографічні праці в цій царині нечисленні за обсягом фактичного матеріалу, присвячені переважно характеристиці лише тематично та кількісно обмежених груп одиниць.

Укладання словника такого типу й обсягу вимагало від авторки ретельної підготовчої роботи, зокрема збирання великого фактичного матеріалу, уточнення значення зворотів, виявлення варіантів, встановлення фразеологічних синонімів, добору українських еквівалентів, реєстрації індексів тощо. Зрештою, постало паралельне завдання відокремлення власне фразеологізмів від авторського переносного слововживання, складних термінів, передусім ідіом, від зворотів переносного значення, метафоризованих висловів, масмедійних формул тощо. Водночас словник показує, що закріплений склад звороту не передбачає наявності окремих факультативних компонентів і можливої зміни їхніх значень. Прикметною ознакою словника стало включення до нього польських і українських фразеологізмів з виразною національно-культурною мовно-естетичною кваліфікацією, що неабияк важливо враховувати при перекладі відповідних понять. Варто відзначити зручність користування словником завдяки детальному реєстрові, який полегшує і спрощує пошук відповідної фразеологічної одиниці.

Словник буде надзвичайно корисним широкому колу користувачів, як дослідникам слов'янських мов, так і перекладачам, оскільки подібної праці у славистиці ще не було.

Наталія ЩЕРБІЙ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна
Електронна пошта: natalia.shcherbii@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1431-9595>

Nataliia SHCHERBII

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Shevchenka St, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000

E-mail: natalia.shcherbii@pnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1431-9595>

**CONTRASTIVE POLISH-UKRAINIAN PHRASEOLOGY FROM A
LEXICOGRAPHICAL PERSPECTIVE**

[Review of the book: I. Kononenko. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2023. 734 s.]

Дата надходження до редакції: 21.06.2023

Дата надходження після доопрацювання: 12.07.2023

Дата затвердження редакцією: 15.07.2023

Received: 21.06.2023

Received in revised form: 12.07.2023

Accepted: 15.07.2023